

Sandtjärnberget

Kulturhistorisk karakterisering
inför vindkraftspark, 2010

Ängersjö socken, Härjedalens kommun, Jämtlands län

Amanda Jönsson

RAPPORT – JAMTLI 2010:35
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:
Jamtli
Box 709
831 28 Östersund
Tel. 063-15 01 00
Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2010

Kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/02204

Omslagsbild: Sandtjärnbergsvallen, utsnitt ur 1813 års storskifteskarta över Ängersjö
(Lantmäterimyndigheternas arkiv, akt 23-brj-27).

Redigering och layout av framsida: Lena Ljungkvist, Jamtli Förlag

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

Bakgrund	1
Uppdraget	1
Områdesavgränsning	1
Metod	1
Definitioner	1
Områdesbeskrivning	2
Tidigare undersökningar	2
Områdets kulturhistoria	3
Byggnadsminnen	4
Kända fornlämningar och kulturhistoriska lämningar	4
Påverkan och rekommendationer	5
Kompletterande utredningar	6
Referenser	6

Bakgrund

Med anledning av att en vindkraftspark planeras på Sandtjärnberget i Härjedalens kommun har Jamtli på uppdrag av NV Nordisk Vindkraft utfört en kulturhistorisk karakterisering av det berörda området.

Uppdraget

Syftet med uppdraget är att utifrån befintlig kunskap om området beskriva dess kulturhistoriska karaktär. Beskrivningen ska vara översiktlig men ändå ge en uppfattning om områdets markanvändningshistoria och kända innehåll av fornlämningar och övriga kulturlämningar. I rapporten beskrivs även eventuell påverkan på kulturmiljöer som berörs av den planerade vindkraftsetableringen och rekommendationer ges för hur man avser att skydda och visa hänsyn till forn- och kulturlämningar som kan komma att ligga invid kommande byggnationer.

Karakteriseringen skall utformas för att kunna ingå i MKB-arbete samt utgöra underlag för eventuell kommande tillståndsprövning, i första hand prövning enligt Kulturminneslagen. En liknande karakterisering har utförts av Jamtli för det intilliggande området Ångersjökölen som även det är aktuellt för vindkraftsutbyggnad.

Områdesavgränsning

Förutom det föreslagna exploateringsområdet, vars avgränsning har meddelats av exploatören, har även miljöer i ett större påverkansområde undersökts. Med detta menas här i första hand det visuella påverkansområdet, men det kan även innebära funktionella samband med företeelser utanför exploateringsområdet, t.ex. fäbodrar och deras hemgårdar.

Metod

I framtagning av underlag för analys och karakterisering ingår genomgång av äldre och yngre kartmaterial från lantmäteriet, ortnamn, ministerialregister (innehåller uppgifter om födda, döda, vigda och flyttade personer) för äldsta belägg av orter i kyrkoarkiv, hembygds litteratur, fornminnesregistret för genomgång av redan nu kända fornlämningar, tips på fornlämningar från Skogsstyrelsen och tips från allmänheten till Jamtli samt genomgång av topografiskt arkivmaterial och andra historiska källor. Insamlade uppgifter har därefter utgjort underlag för en översiktlig beskrivning av områdets kulturhistoriska karaktär.

Definitioner

I texten används flera gånger begreppen fast fornlämning och övrig kulturhistorisk lämning. Med fast fornlämning menas att lämningen skyddas av Kulturminneslagen och att eventuell påverkan på lämningen måste godkännas och beslutas av länsstyrelsen.

Övrig kulturhistorisk lämning betyder att lämningen inte har något skydd som fornminne enligt Kulturminneslagen, men att den ändå anses ha ett antikvariskt värde. Dessa lämningar har istället ett skydd enligt Skogsvårdslagens hänsynsparagraf. I korthet innebär det att avverkningar, markberedning och skogsbilvägar skall planeras så att så lite skada som möjligt åsamkas lämningen och kulturmiljön. Kraven på hänsyn får dock inte vara så omfattande att

pågående markanvändning avsevärt försvåras. Skogsvårdslagen hanteras av Skogsstyrelsen.

Vissa lämningar har i fornminnesregistret bedömningen bevakningsobjekt, vilket innebär att man vid inventeringstillfället inte har kunnat ta ställning till om lämningen är en fast forn lämning eller inte. Lämningar med denna bedömning måste därför alltid kontrolleras ytterligare före markingrepp.

Områdesbeskrivning

Exploateringsområdet är ca 3x1-2 km stort och innefattar de tre höjdryggarna Sandtjärnberget, Korpåsen och Igulsberget (för karta se figur 4, längst bak i rapporten). Området ligger ca 25 km öster om Sveg och 5 km sydväst om den närmsta byn Ängersjö, inom byns utmarker. Det omgivande landskapet utgörs av skogsklädda berg, våtmarker och sjöar. Bebyggelsen utanför Ängersjö by är sparsam och består framför allt av äldre fäbodar och fritidshus. Exploateringsområdet ligger på omkring 400-600 meter över havet och består till största delen av skog, men myrar, bäckar samt en mindre tjärn finns mellan höjdryggarna. I områdets nordöstra del ligger fäbodvallen Sandtjärnbergsvallen.

Tidigare undersökningar

Området har tidigare inventerats efter forn- och kulturlämningar i samband med Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering 1971 och 1994. Den fäbod som finns i området har dokumenterats av Jämtlands läns museum i byggnadsinventeringar 1976, 1991 och 2001. Mellan åren 1998 och 2002 pågick ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt med utgångspunkt i Ängersjö. I projektet, som kallades *Flexibilitet som tradition*, har bland annat medverkat arkeologer, vegetationsekologer och etnologer. Projektet har resulterat i flera rapporter som belyser områdets utveckling och historia.

Figur 1. Översiktskarta med exploateringsområdet markerat med blått.

Områdets kulturhistoria

Människor har uppehållit sig i området kring Ängersjö sedan äldsta stenålder. Längs stränderna av sjöarna Ängersjön och Öjingen finns ett 20-tal stenåldersboplatser registrerade i fornminnesregistret, samt ytterligare några lösfynd från stenåldern. Bland annat har en kölskrapa påträffats vid sjön Stor-Öjingen, ett redskap som vanligtvis bedöms vara mellan 6000-9000 år gammalt. Ytterligare fynd från socknen kan dateras till yngre stenålder (Lindh 1992: 15-16).

En pollenanalys från Ängersjö visar att landskapet kring byn öppnades upp omkring år 1600 f.Kr., något som möjligen kan tyda på att människor då hade boskap och började nyttja området för skogsbete (Mogren 1998:2-3). Även vid fäbodvallen Öjingsvallen, som ligger ca 6 km öster om utredningsområdet, har en pollenanalys utförts. Den visar att betesindikerande växter har förekommit i mindre mängd från tiden omkring 500 e.Kr. Betet verkar dock inte ha haft någon större påverkan på skogen i området, vilket tyder på att området kan ha nyttjats för skogsbete i mindre omfattning (Karlsson 2001: 14, 20).

Strax norr om Öjingsvallen finns två fångstgropssystem för älg, bestående av åtta resp. fem gropar. En av dessa gropar har daterats med C14-metoden till ca 1700 f.Kr. (Mogren 1998: 2). Dateringen får dock betraktas som något osäker eftersom fångstgropar är mycket svårdateerade och endast en grop i systemet har undersökts. Det finns flera ytterligare fångstgropssystem i byns närhet och det är troligt att jakt med fångstgrop har utgjort en del i gårdarnas utmarksbruk under medeltid och nyare tid.

Under tidig medeltid upptogs den första odlingen i Ängersjö med omgivningar, enligt resultat från pollenanalyser och arkeologiska undersökningar av odlingsterrasser. Före det finns inget som tyder på att en bofast befolkning ska ha funnits i området och förmodligen har det under järnåldern nyttjats av en nomadiserande befolkning med jakt och/eller boskapsskötsel som primära näringar. En bofast befolkning tillkom troligen under den agrara kolonisation som skedde i södra Norrland under sen vikingatid till tidig medeltid. Under medeltiden användes också Ängersjös utmarker till järnframställning, vilket ett flertal järnframställningsplatser i byns närhet vittnar om. Fem blästbruksplatser i området har daterats till 1300-1500-talen (Johansson 1992: 25-26).

Första gången som Ängersjö omnämns i skriftliga källor är år 1542, i Hälsinglands skattebok, då ska sex bönder ha funnits i byn. Efter detta etablerades ett fåtal gårdar under de kommande århundradena. Under 1700- och 1800-talen nyttjades ett flertal fäboddar i byns omgivning, bland annat Sandtjärnbergsvallen som ligger inom utredningsområdet och som omnämns i skrift första gången 1726 (digitala ortnamnsregistret). Det är dock osäkert när man började med fäboddrift i området i någon större omfattning, men förmodligen rör det sig om en fortgående process från senmedeltiden och framåt.

Från mitten av 1800-talet kom skogsbruket att bli en alltmer dominerande näring i Mellannorrland och Ängersjö var inget undantag. Då byn var som störst bodde över 400 personer i socknen, varav de flesta arbetade inom skogsbruket (Mogren 1998:13). Skogsindustrin har påverkat kulturlandskapet i hög grad och exempel på lämningar som kan finnas i skogsmarken är skogskojor, kolbottnar och flottningsanläggningar.

Sammantaget kan man konstatera att byns skogar har varit flitigt använda i utmarksbruk sedan medeltiden och kanske tidigare, för bete, jakt med fångstgropar, järnframställning, fäbodbruk och slätter samt modernt skogsbruk med flottnings, kolning osv.

Byggnadsminnen

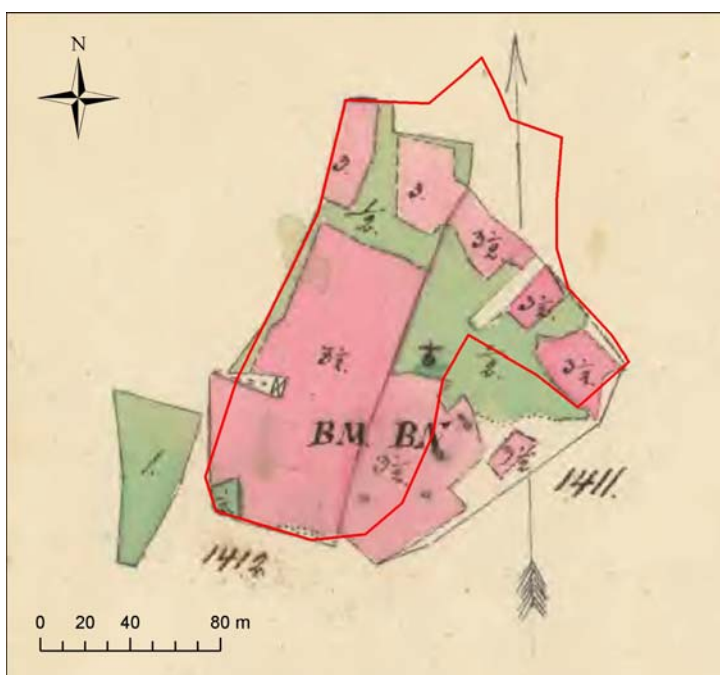
Ett byggnadsminne ligger inom synhåll för Sandtjärnberget, ca 3,5 km norrut. Det är torpet Halla, som togs upp som ett bondetorp under Ängersjö by 1809. Jordbruk bedrevs där i näst intill väglöst land fram till 1965 och skogsarbete, körning, flottning och boskapsskötsel var viktiga delar av gårdens ekonomi. Gården är idag välbevarad och livet på Halla är väl dokumenterat, mycket tack vare hembygdsforskaren Folke Pålsson som föddes där.

Kända fornlämningar och kulturhistoriska lämningar

För karta över nu kända lämningar inom och utanför området, se figur 4. Utredningsområdet har inventerats av Riksantikvarieämbetet två gånger, först för ekonomiska kartan 1971 och därefter vid revideringsinventering 1994. Det finns i dagsläget två kända lämningar som är registrerade i fornminnesregistret inom exploateringsområdet.

En av de två lämningarna är fäbodvallen Sandtjärnbergsvallen (RAÄ Ängersjö 185:1), som ligger i exploateringsområdets nordöstra del. En traktorväg leder upp till vallen som består av två fäbodställen, Jopersvallen och Kröjarvallen. Vallen är fortfarande bebyggd med två bustugor, ett härbre samt ett fjös med stall och skulle. Vid den senaste fäbodinventeringen, som utfördes år 2000 konstaterades att bustugorna var välbevarade. Sandtjärnbergsvallen har tillhört Ängersjö by och omnämns första gången i text 1726 (digitala ortnamnsregistret). Den är även utritad på en storskifteskarta från 1813 (figur 2) samt en laga skifteskarta från 1891 (figur 3).

I fornminnesregistret är Sandtjärnbergsvallen registrerad som bevakningsobjekt, vilket innebär att lämningen måste kontrolleras före eventuella ingrepp. Vid den inventering av fäboden som utfördes år 2000 noterades att det sydväst om vallen finns ett område med husgrunder, källare och rösen. Det skulle kunna röra sig om ytterligare ett fäbodställe eller en nu övergiven del av vallen och det är möjligt att detta område skulle bedömas som fast fornlämning vid en kontroll på platsen.

Figur 2. Karta över Sandtjärnbergsvallen, eller "Sandsjöberget" som den kallas, från 1813. Det område som idag är registrerat i fornminnesregistret är markerat med rött. Två gårdar hade fäbodställe på platsen. (Lantmäteristyrelsens arkiv, akt Y64-14:1, Storskifte på inägor.)

Figur 3. Karta över Sandtjärnbergsvallen från 1891. Vid det här laget hade tre gårdar sina fäbodställen på vallen. Det område som idag är registrerat i fornminnesregistret är markerat med rött. Delar av den dåtida vallen ligger utanför denna yta. (Lantmäteristyrelsens arkiv, akt Y64-14:2, Laga skifte.)

I området finns även en övrig kulturhistorisk lämning, en kolbotten med RAÄ-nr Ängersjö 204:1. Kolbotten är 8 m i diam och 0,3 m hög och ligger mellan Sandtjärnberget och Korpåsen. Ytterligare lämningar från skogsbruket skulle mycket väl kunna finnas i området. I häftet *Skogskojor i Ängersjö mellan 1850-1950-talet*, som listar de skoghuggarkojor som var kända i bygden på 1990-talet, omnämns flera kojor som skulle kunna ligga inom exploateringsområdet. Dessa är idag inte registrerade i fornminnesregistret och skulle om de återfanns vid en eventuell inventering kategoriseras som övrig kulturhistorisk lämning.

I närområdet kring exploateringsområdet finns framför allt lämningar från utmarksbruk och skogsbruk, såsom fäbodanläggningar, husgrunder och dammvallar. Större delen av dessa lämningar bedöms som övrig kulturhistorisk lämning. Den närmaste fäboden är Kullvallen, som ligger ca 2 km SÖ om Sandtjärnbergsvallen.

Ca 600 m sydväst om området ligger två fångstgropssystem, dessa utgör fasta fornlämningar. Det östra av de två systemen, med RAÄ-nr Ängersjö 36:1, är ca 180 m långt och består av 5 fångstgropar. Det västra, med RAÄ-nr Ängersjö 37:1, är ca 330 m långt och består av 6 gropar. Fångstgropssystemen ligger mycket strategiskt till, genom att de korsar älgarnas passager mellan olika bergshöjder.

Påverkan och rekommendationer

Inom själva exploateringsområdet finns idag två kända lämningar. Ingen av dessa har bedömts som en fast fornlämning, men det är möjligt att den bedömningen skulle kunna ändras för delar av Sandtjärnbergsvallen. Detta går dock inte att avgöra utan besök på platsen. Fäbodvallen är en del i byn Ängersjö utmarker och har använts åtminstone sedan tidigt 1700-tal. Den är därmed del i ett större kulturlandskap med betesmarker, stigar och andra fäbodanläggningar. Även om detta kulturlandskap till stor del är borta eller förändrat idag, så kommer den planerade vindkraftsparken att påverka landskapsbilden.

Då vi idag inte känner till exakt var vindkraftverk och vägar kommer att placeras är det svårt att bedöma mer precist hur kulturmiljöer i och utanför

området kan komma att påverkas. Detta gäller givetvis även eventuella miljöer/lämningar som inte är kända i dagsläget. Sandtjärnbergsvallen är en kulturmiljö där påverkan kan variera beroende på hur nära platsen exploatering sker.

Påverkan på kulturmiljön kan också förekomma i områden utanför själva den planerade vindkraftparken där vindkraftverken, beroende på höjd och synlighet, kan komma att påverka landskapsbilden. Sådana platser skulle kunna vara byggnadsminnet Halla samt Ängersjö by, där området kring Sandtjärnberget har varit av stor vikt för utmarksbruk av olika slag. Bägge dessa platser ligger vid kartmässig bedömning inom det visuella påverkansområdet, varför de föreslås som lämpliga platser för fotomontage för att bedöma visuell påverkan.

Kompletterande utredningar

Om det blir aktuellt med ytterligare arkeologiska utredningar i området skulle dessa i så fall ha som primärt syfte att ta reda på om det finns idag ej kända fornlämningar och övriga spår efter mänsklig verksamhet i området. I det nu aktuella utredningsområdet finns möjligheten att finna spår från de närliggande byarnas utmarksbruk, såsom slättermarker med rester av lador, kolbottnar och skogshuggarkojor mm. Dessa lämningar skulle i så fall bedömas som övrig kulturhistorisk lämning.

Det är också möjligt att ytterligare fångstgropar finns i området, med de fångstgropssystem som ligger strax utanför exploateringsområdet i åtanke. Terrängen inom området påminner om den där fångstgropssystemen har placerats, med flera höjder och passager däremellan. Inom området finns även några myrmarker, vilket gör att medeltida järnframställningsplatser eventuellt skulle kunna finnas. Sådana finns dokumenterade i Ängersjöes utmarker, men inga är kända i Sandtjärnbergets direkta närhet. Både fångstgropar och järnframställningsplatser bedöms konsekvent som fast fornlämning. Ytterligare en möjlig lämningstyp skulle, med tanke på den höglänta terrängen, kunna vara fågelfångstanläggningar av sten, sådana är dock hittills okända i dessa trakter.

Referenser

Litteratur

Johansson, Ella. 2004. Blir det någonsin slutforskat i Ängersjö? I: Zipsane, Henrik (red). *Jämten 2005*. Jamtli förlag, Östersund.

Johansson, Magnus. 1992. *Ängersjömark. En studie av det agrara kulturlandskapet och dess lämningar under medeltid och nyare tid i Ängersjö, Hälsingland*. C-uppsats Arkeologi, Stockholms universitet. Ängersjö rapport 1.

Jämtlands läns museum. 2000. *Byggnadsinventering av fäbodan i Härjedalens kommun*. Kulturhistorisk utredning 48, Jämtlands läns museum, Östersund.

Karlsson, Hanna. 2001. *Öjingsvallen vid sjön Öjingen. En pollenanalytisk studie av en fäbodvall i Ängersjö, Hälsingland*. Examensarbete i biologi, institutionen för skoglig vegetationsekologi, SLU Umeå.

Lindh, Barbro. 1992. *Fångstkulturen i Ängersjö. Studie av en hälsingesocken från stenålder till medeltid*. C-uppsats i arkeologi, Stockholms universitet. Ängersjö rapport 2.

Mogren, Mats. 1998. *Ängersjö genom 8000 år – en föränderlig historia*. Härjedalens tryckeri, Sveg.

Subäck, John och Pålsson, Folke. 1995. *Skogskojor i Ängersjö mellan 1850-1950-talet*. Opublicerat häfte.

Övriga källor

Torpet Halla. Länsstyrelsens i Jämtlands län hemsida

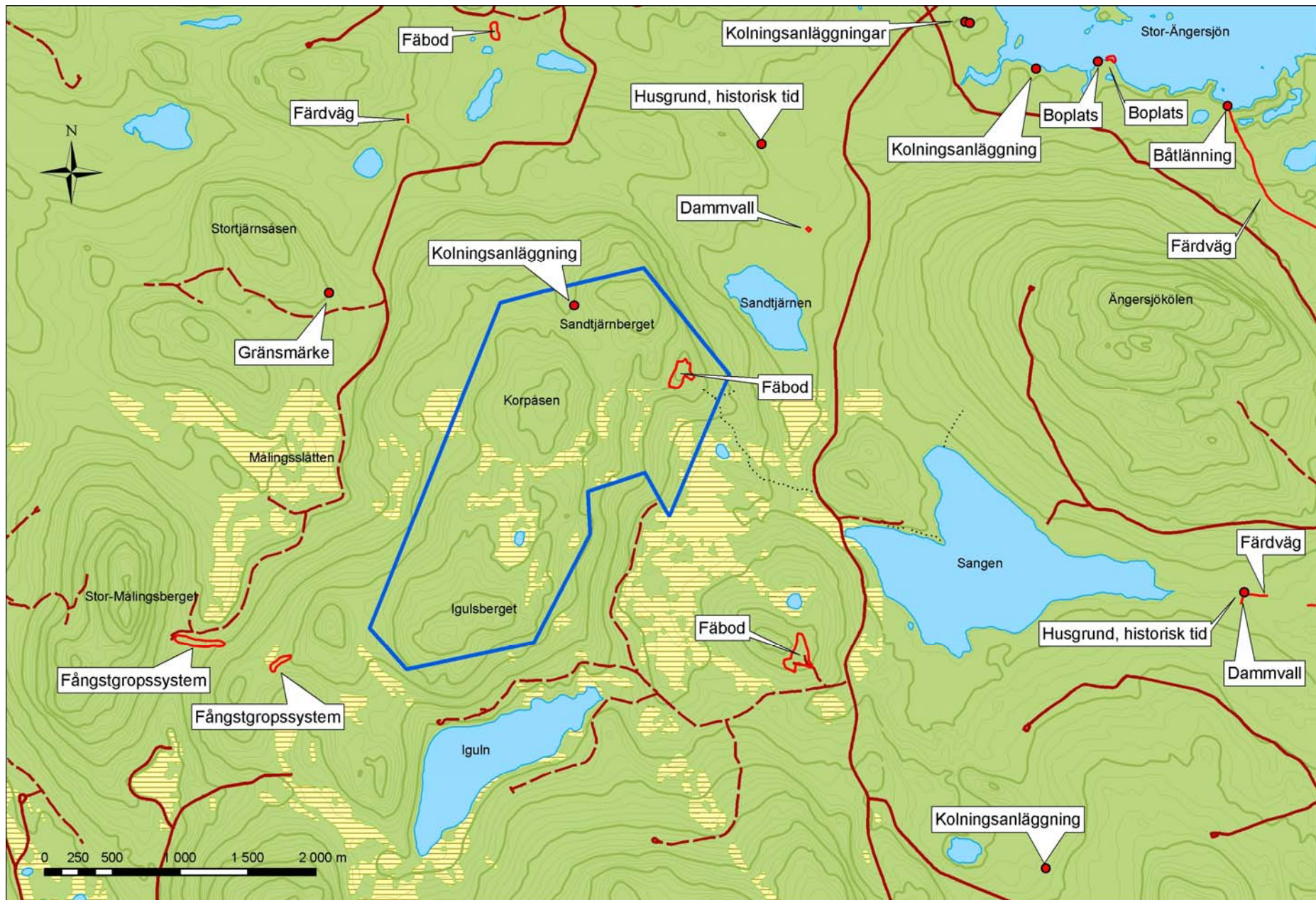
http://www.lansstyrelsen.se/jamtland/amnen/kulturmiljo/byggnadsminnen/herjedalens_kommun/torpet_halla.htm

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Fornminnesregistret

Digitala ortnamnsregistret, Institutet för språk och folkminnen.

<http://www.sofi.se/ortnamnsregistret>

Figur 4. Karta över exploateringsområdet (markerat med blått) och lämningar som är registrerade i fornminnesregistret.

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2010

ISSN 1654-2045

- 2010:1 Hunge kapell – Antikvarisk kontroll vid restaurering 2008-2009
Martina Berglund
- 2010:2 Älvros klockstapel – Antikvarisk kontroll vid restaurering 2009
Martina Berglund
- 2010:3 Lillhärjäbygget – Antikvarisk kontroll vid restaurering av Benladan 2009
Martina Berglund
- 2010:4 Högen – Antikvarisk kontroll vid restaurering av härbre (byggnad IX), 2009
Martina Berglund
- 2010:5 Ovikens gamla kyrka – Förundersökning av putsen på kyrkan och bogårdsmuren
Christina Persson
- 2010:6 Bröcklingberget – Kulturhistorisk karakterisering inför vindkraftpark
Amanda Jönsson
- 2010:7 Ängersjököen – Kulturhistorisk karakterisering inför vindkraftpark
Amanda Jönsson
- 2010:8 Exercishuset (Byggnad 16) –Antikvarisk kontroll vid fasadändring 2003
Martina Berglund
- 2010:9 Byggnad 19 – Antikvarisk kontroll vid exteriör restaurering 2005
Martina Berglund
- 2010:10 Byggnad 32 – Antikvarisk kontroll vid ombyggnad 2006–2007
Martina Berglund
- 2010:11 Byggnad 33 – Antikvarisk kontroll vid ombyggnad 2008–2009
Martina Berglund
- 2010:12 Skaftåsen-området – Kulturhistorisk karakterisering inför planerad vindkraftpark
Karl-Johan Olofsson
- 2010:13 Brynje 3:2 – Antikvarisk kontroll vid restaurering av loge 2006
Hampus Benckert
- 2010:14 Västerskucku 1:63 – Antikvarisk kontroll vid restaurering av loge 2006
Hampus Benckert
- 2010:15 Grafsgården – Antikvarisk kontroll vid restaurering av spåntak på ladugården 2004
Martina Berglund
- 2010:16 Byggnad 38 – Antikvarisk kontroll vid ombyggnad 2005 och 2007
Martina Berglund
- 2010:17 Skalspasset – Arkeologisk utredning inför exploatering av Skalspasset
Karl-Johan Olofsson

- 2010:18 Optands flygfält – Antikvarisk kontroll vid restaurering av tre hangarer, 2004
Martina Berglund
- 2010:19 Aspnäset 1:9 – Antikvarisk kontroll vid restaurering av boningshus, vedbod och kornlada 2004–2006
Martina Berglund
- 2010:20 Betelkapellet – Antikvarisk kontroll vid exteriör restaurering 2002–2007
Martina Berglund
- 2010:21 Billsta – Arkeologisk utredning av fastighet Hackås Hov 1:117, 2010
Amanda Jönsson
- 2010:22 Enafors turisthotell – Antikvarisk kontroll vid restaurering av södra fasaden 2009
Hampus Benckert
- 2010:23 Fjellmanska gravkoret - Antikvarisk kontroll vid restaurering 2003–2005
Christina Persson
- 2010:24 Ljungdalen – Arkeologisk utredning av fastighet Ljungdalen 10:34, 2010
Amanda Jönsson
- 2010:25 Bröcklingberget – Arkeologisk utredning inför vindkraftparker
Anders Hansson
- 2010:26 Exercishuset (byggnad 16) – Antikvarisk kontroll vid restaurering av tak och fasad 2008–2010
Christina Persson
- 2010:27 Lobbersjöns sommarviste – Antikvarisk kontroll vid restaurering av båthus
Christina Persson
- 2010:28 Lobbersjöns sommarviste – Antikvarisk kontroll vid restaurering av torvkåta
Christina Persson
- 2010:29 Dubbelboden i Sidsjö – Antikvarisk kontroll vid byte av tak 2009
Olof Edin
- 2010:30 Moskogen 2010 – Arkeologisk utredning inför planerade kraftledningar
Karl-Johan Olofsson
- 2010:31 Frösö klockstapel – Färgundersökning och färgsättningsförslag
Christina Persson
- 2010:32 Älvros kyrka – Antikvarisk kontroll vid invändig målning 2009
Sara Bäckman
- 2010:33 Svegs kyrka – Konvertering av värmesystem 2009
Sara Bäckman
- 2010:34 Väg 315 – Arkeologisk utredning inför vägförbättring
Anders Hansson
- 2010:35 Sandtjärnberget – Kulturhistorisk karakterisering inför vindkraftspark, 2010
Amanda Jönsson
- 2010:36 Björnänge – Arkeologisk utredning inför utbyggnad av liftsystem och nedfarter
Anders Hansson
- 2010:37 Enafors turisthotell – Antikvariskt rapport vid restaurering av fönster 2010
Sara Bäckman